

UDK: (477):633.1:382.6:341.123:(4-672EEZ)
DOI: 10.5937/TokOsig2301043P

Dr Miloš M. Petrović¹

MULTIDIMENZIONALNA PRIRODA RIZIKA U KONTEKSTU RATA U UKRAJINI

PREGLEDNI RAD

Apstrakt

Ovo istraživanje usredsređeno je na analizu međunarodnih posledica otežanog i onemogućenog izvoza poljoprivrednih proizvoda iz Ukrajine usled ratnih događaja u toj zemlji, kao i drugih rizika koji se povezuju s njima. Uprkos postojanju međunarodnih akata kojima se nastoje barem delimično otkloniti neizvesnosti u pogledu perspektiva izvoza žita i drugih kultura (poput Istanbulske inicijative pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija), izvoz ukrajinskih žitarica značajno je opao u odnosu na 2021. godinu. Spomenuti problem u ovom članku analizira se iz perspektive rizika koji se povezuju s ratnim stanjem, uključujući i manjak interesovanja brojnih osiguravača da u takvim okolnostima razmatraju poslovanje u obezbeđivanju izvoza. S tim u vezi, istražuje se nekoliko fenomena, poput problema visokih premija u kontekstu rata i političkih rizika od nemira i gladi, koji se već javljaju u različitim delovima sveta. Smatra se da problem otežanog ili onemogućenog izvoza ukrajinskih žitarica predstavlja klasičan geopolitički rizik. Imajući to u vidu, u kontekstu nastavka kopnenog, vazdušnog i pomorskog rata u Ukrajini, restriktivnih mera spram Rusije i značajne međunarodne dimenzije sukoba, kao i nemogućnosti vlada da garantuju bezbednost izvoza, deluje da će poslovanje osiguravača u pogledu osiguranja izvoza ukrajinskih žitarica nastaviti da bude opterećeno višestrukim izazovima.

Ključne reči: ratni rizik, geopolitika, rat u Ukrajini, izvoz žitarica, Ujedinjene nacije, Evropska unija.

¹ Miloš M. Petrović je doktor političkih nauka i autor radova u oblasti evropskog prava i političkih nauka. Imejl: petrovic1milos@gmail.com.
Rad je primljen: 18. oktobra 2022.
Rad je prihvaćen: 21. januara 2023.

Uvodne napomene

Ukrajina se ubraja među najveće poljoprivredne proizvođače i izvoznike žitarica na svetu. Više od polovine ukrajinske teritorije sačinjava obradiva zemlja, a svaki šesti stanovnik zaposlen je u sektoru poljoprivrede, pri čemu je izvoz poljoprivrednih proizvoda u 2021. godini u vrednosti od blizu 28 milijardi dolara učestvovao u ukupnom izvoznom portfelju sa čak 41%.² Navedeni podaci ilustruju da je aspekt proizvodnje i izvoza poljoprivrednih proizvoda od ogromne važnosti za ukrajinsku privredu i građane. Međutim, pored nesumnjivo velikog lokalnog značaja, ukrajinska poljoprivreda zauzima visoko mesto i u okviru svetskog tržišta. U 2021. godini zemlja je bila prvorangirana u pogledu globalnog izvoza suncokreta (čak 20% učešća na svetskom tržištu), suncokretovog ulja (36% udela) i suncokretovog brašna (41% učešća), i nalazila se među prvih deset država u pogledu izvoza kukuruza, pšenice, ječma i uljane repice.³

Pored bezbednosnih, humanitarnih, političkih i drugih problema, rat u Ukrajini duboko je poremetio i tržište poljoprivrednih proizvoda, koje je još od kraja 2021. godine, u svetlu regionalnih napetosti, počelo da dostiže rekordne cene pojedinih artikala.⁴ Nastojanje ovog rada jeste da istraži i predstavi nepovoljne manifestacije rata u Ukrajini u oblasti izvoza poljoprivrednih proizvoda, uključujući i posledice po osiguravajuću delatnost. U okolnostima rizika koji se povezuju s ratnim stanjem, osiguravači preispituju svoj angažman u uslovima otežanog ili onemogućenog izvoza ukrajinskih žitarica. Spomenuti problemski aspekti analiziraju se iz ugla geopolitičkih rizika, uz konstatovanje multidimenzionalnih posledica – od uvećanja iznosa premije, preko nestašica i pogoršanja epidemije gladi na istoku Afrike (o čemu će biti više reči u daljim segmentima rada), do kompenzacije izvoza iz drugih izvora. U širem problemskom kontekstu predmet analize jesu i uticaji sankcija Evropske unije prema Rusiji, drugi aspekti osiguravajuće delatnosti, kao i doprinosi međunarodnih aktera poput Ujedinjenih nacija. Navodi se da formalno pripajanje četiri oblasti koje je zauzela vojska Rusije u Ukrajini ne samo da predstavlja otežavajući faktor za postizanje održivog mira, već i za eksploataciju tih oblasti odnosno normalizaciju poljoprivredne proizvodnje i izvoza, kao važnom tematskom fokusu ovog rada.

² Foreign Agricultural Service of the US Department of Agriculture, Ukraine Agricultural Production and Trade, 2022, <https://www.fas.usda.gov/sites/default/files/2022-05/Ukraine-Factsheet.pdf>, pristupljeno: 1.10.2022, str. 1-2.

³ Ibid.

⁴ Thomas Glauben, Miranda Svanidze, Linde Götz, Sören Prehn, Tinoush Jamali Jaghdani, Ivan Đurić, Lena Kuhn, "The War in Ukraine, Agricultural Trade and Risks to Global Food Security", *Intereconomics* 57(3)/ 2022, p. 157.

O geopolitičkoj prirodi rizika

Rat koji je otpočeo napadom na Ukrajinu 24. februara 2022. godine uzrokuje velike ljudske, materijalne i druge štete, uključujući, prema podacima Ujedinjenih nacija, najveću izbegličku krizu u Evropi od kraja Drugog svetskog rata i hiljade žrtava.⁵ Evropska unija je na eskalaciju odgovorila uvođenjem više paketa sankcija Rusiji, u obimu koji predstavlja presedan od njenog osnivanja,⁶ takođe, u svojevrsnom geopolitičkom manevru, EU je prepoznala perspektivu članstva za Kijev i Kišinjev, što je nešto od čega se suzdržavala prethodne dve decenije.⁷ Navedene stavke govore u prilog velikim regionalnim geostrateškim promenama koje su nastupile kao posledica tog nepovoljnog događaja. Evropska služba za spoljno delovanje već u martu 2022. godine, osvrćući se delimično i na usvajanje bezbednosnog akta Strateški kompas, a pogotovo imajući u vidu rat u Ukrajini, u zvaničnom saopštenju konstatuje da su te vojne aktivnosti doprinele „zakasnelom rođenju geopolitičke Evropske unije“⁸

Imajući u vidu veličinu Ukrajine, kao i njen globalni značaj (pogotovo u svojstvu poljoprivrednog proizvođača i izvoznika), posledice eskalacije ubrzo su počele da se osećaju i na svetskim tržištima. U Etiopiji, koja je 2022. godine bila suočena s katastrofalnom gladi, do početka marta 2022. kao direktna i trenutna posledica rata u istočnoj Evropi, cena suncokretovog ulja (koje se dobavlja mahom iz Ukrajine ili Rusije), skočila je za čak 215%.⁹ Radi se o izuzetno velikom ekonomskom udaru na zemlju koja je, prema mnogim parametrima, na svetskom začelju u pogledu indikatora ekonomskog razvoja, a takođe ilustruje i značaj Ukrajine kao svojevrsne poljoprivredne sile, ne samo u evropskim, već i širim međunarodnim okvirima. Nedostupnost i skupoća artikala koji su i inače bili teško dostupni u zemljama poput Etiopije podstaklo je produbljivanje fenomena gladi u istočnoj Africi.

Međutim, neadekvatno snabdevanje ukrajinskim poljoprivrednim proizvodima i kulturama nije ograničeno samo na neposredni region, pa ni na istočnu Afriku. Zapravo, prema istraživanju finansijskog instituta CFA (Chartered Financial Analyst), nesigurno snabdevanje hranom i žitom iz Ukrajine (i Rusije) predstavlja jedan od najvećih aktuelnih geopolitičkih rizika, pri čemu je napravljen tzv. indeks

⁵ Julian Vierlinger, UN: Ukraine refugee crisis is Europe's biggest since WWII, 2022, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/un-ukraine-refugee-crisis-is-europes-biggest-since-wwii/>, pristupljeno: 20. 9. 2022.

⁶ Miloš Petrović, "European Union and Ukraine: the strategic partnership leading to (some)where?", *Međunarodni problemi* LXXIV 1/2022, pp. 75–101.

⁷ Jessica Parker, Joe Inwood, Steve Rosenberg, EU awards Ukraine and Moldova candidate status, 2022, <https://www.bbc.com/news/world-europe-61891467>, pristupljeno: 1. 10. 2022.

⁸ EEAS, Europe in the Interregnum: our geopolitical awakening after Ukraine, 2022, https://www.eeas.europa.eu/eeas/europe-interregnum-our-geopolitical-awakening-after-ukraine_en, pristupljeno: 6. 10. 2022.

⁹ Jameel Observatory, Oxfam International, Save the Children International, A Dangerous Delay 2: The Cost of Inaction (Report), 2022.

rizika od građanskih podela (Civil Strife Risk Index - CSRI).¹⁰ Na osnovu ukrštanja pet elemenata (procenat ukupnog uvoza žita iz Rusije ili Ukrajine; udeo stanovništva pod povećanim rizikom od nesigurne prehrane; stopa nezaposlenosti mladih; udeo mobilnih korisnika u opštoj populaciji i indeks demokratije), autor zaključuje da su sledeće zemlje najpodložnije rizicima od građanskih nemira (prvih 10 mesta): Republika Kongo, Ujedinjeni Arapski Emirati, Saudijska Arabija, Belorusija, Liban, Nikaragva, Tadžikistan, Turska, Jermenija i Egipat.¹¹ Ova analiza upućuje na činjenicu da otežano ili umanjeno snabdevanje žitom iz Ukrajine i Rusije ima potencijal da, u sinergijskom dejstvu s drugim nepovoljnim elementima, izazove društveno nezadovoljstvo u društvima u različitim delovima sveta. U tom smislu, nepovoljne manifestacije rata povezuju se s globalnim porastom geopolitičkih rizika, pri čemu su društva sa sistemskim problemima (poput siromaštva, nezaposlenosti, rigidnih političkih sistema) naročito izložena. Zapravo, velike geopolitičke i geoekonomske krize, poput ove, ne samo da generišu nove izazove, već ogoljuju i produbljuju odranije prisutne probleme, što u mnogim društvima koja se nalaze na ivici društveno-ekonomskog funkcionisanja može da znači eskalaciju različitih vidova sukoba.

Imajući u vidu sveobuhvatnu prirodu restriktivnih mera koje je inicirala Evropska unija, uzajamno sankcionisanje dve strane ishodovalo je značajnim poremećajima u nivou cena i prometa dobara i usluga u brojnim oblastima. Pored Evropske unije, sankcije Rusiji uvele su Sjedinjene Američke Države i niz drugih aktera u svetu, s ciljem da se ekonomskim sredstvima umanjí sposobnost Rusije da ratuje u susednoj zemlji. Drugim rečima, sankcije faktički imaju funkciju ekonomskog oružja kojim se nastoji da se nanese šteta napadaču.¹² Ograničavajuće mere prvenstveno su usmerene na sledeće segmente: (a) finansijski sektor – zabrana učešća ruskim bankama u međunarodnom komunikacionom sistemu SWIFT, ograničenja za centralnu banku te zemlje, zamrzavanje sredstava, blokiranje kredita od strane osiguravača itd; (b) sektor transporta – zabrana izvoza dobara, tehnologija i usluga u domenu avio-industrije, zabrana korišćenja vazdušnog prostora EU za ruske avio-kompanije itd; (c) tehnologija – zabrana izvoza proizvoda poput mikročipova; (d) mediji – zabrana medijskih sadržaja Russia Today (RT) i Sputnika; (e) pojedinačne sankcije za političare, privrednike i tzv. oligarhe.¹³

¹⁰ Joachim Klement, *The Russia-Ukraine War and Other Geopolitical Risks*, 2022, <https://blogs.cfainstitute.org/investor/2022/03/18/the-russia-ukraine-war-and-other-geopolitical-risks/>, pristupljeno: 15. 10. 2022.

¹¹ Ibid.

¹² Robert Wihtol, *From the bookshelf: The economic weapon: the rise of sanctions as a tool of modern war*, 2022, <https://www.aspistrategist.org.au/from-the-bookshelf-the-economic-weapon-the-rise-of-sanctions-as-a-tool-of-modern-war/>, pristupljeno: 20. 9. 2022.

¹³ Funk Gruppe, *The economic impact of war in Ukraine*, 2022, <https://www.funk-gruppe.de/en/corporate-blog/international/conflict-in-ukraine>, pristupljeno: 24. 9. 2022.

Što se tiče opsega osiguravajućeg pokrića u tim oblastima, on zavisi od toga kako su restriktivne klauzule formulisane, tj. da li je dovoljno detaljno predviđena mogućnost primene u tim slučajevima ili ne, i ako jeste, u kom obimu i na koji način.¹⁴ Primera radi, šesti paket sankcija prema Rusiji usvojen u junu 2022. godine direktno spominje sektor osiguranja. Radi se o kompletnoj zabrani pomorskog uvoza sirove nafte i rafiniranih naftnih proizvoda u roku od 6 do 8 meseci.¹⁵ Kako se predviđa, nakon višemesečnog prelaznog perioda, evropskim preduzećima se zabranjuje da osiguravaju i finansiraju prevoz nafte, pogotovo pomorskim putem, prema trećim zemljama, što bi trebalo negativno da utiče na dostupnost tih proizvoda poreklom iz Rusije u ostatku sveta, imajući u vidu značajnu prevozno-posredničku ulogu evropskih subjekata u tom pogledu.¹⁶ Obim štete nastale usled sankcija Rusiji nije do kraja poznat s obzirom na aktuelnost sukoba, a sa stanovišta nastojanja da se rat obuzda može se reći da je uglavnom neuspešan, imajući u vidu da rat ne pokazuje znake postsustajanja.

Konsultantska kompanija „MaršMekLenan“ (MarshMcLennan – MML) analizira sveobuhvatne posledice koje se tiču rata u Ukrajini i posledice trgovinske izolacije Rusije. U pogledu političkih rizika, MML naročito izdvaja onaj od eksproprijacije i blokade imovine, što se nepovoljno odražava po lance snabdevanja; potom slede rizici oko trgovinskih kredita (pogotovo u svetlu blokade poslovanja ruskih banaka na međunarodnom tržištu), opasnosti od sajber napada, rizici koji se povezuju sa energentima (poput rasta cene gasa, nedovoljne dostupnosti energenata iz Rusije i nemogućnosti da se to blagovremeno kompenzuje od drugih zemalja); ugrožavanje imovine (u Rusiji i Ukrajini) itd.¹⁷

Osvajanje velikog dela ukrajinskog priobalja, osim gubitka kontrole nad tri osnovna elementa državnosti – teritorije, stanovništva i suverene vlasti – na tom području, ishodovalo je i nemogućnošću plasiranja ukrajinske robe na svetsko tržište. Pored toga, područja koje su predmet najžešćih borbi (oblasti Donjecka, Luganska, Zaporoške, Hersonske, pa i Harkovske oblasti) obuhvataju neke od žitom najbogatijih delova Ukrajine. S druge strane, jugozapadne priobalne teritorije u čijem se centru nalazi najveći ukrajinski lučki grad Odesa nisu zauzete u dosadašnjem toku rata, što u teoriji ostavlja neke mogućnosti ukrajinskoj strani za sprovođenje izvozno-uvoznih aktivnosti. Međutim, specifična geografija regiona nasuprot Krima i njena ukalupljenost

¹⁴ Ibid.

¹⁵ European Commission, Russia's war on Ukraine: EU adopts sixth package of sanctions against Russia, 2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2802 pristupljeno: 22. 9. 2022. Takođe: Miloš Petrović, Osvrt na pojedine delove Uredbe Saveta Evropske unije 22/879, *Tokovi osiguranja* 2/2022.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ MarshMcLennan, Russia-Ukraine conflict: Overview of risk considerations, 2022, <https://www.marsh.com/nl/en/risks/geopolitical-risk-russia-ukraine-conflict/insights/russia-ukraine-conflict-overview-of-risk-considerations.html>, pristupljeno: 2. 10. 2022.

unutar voda u kojima se beleže ruski napadi, ali i gde postoje podvodne mine ukrajinske vojske, mesecima su blokirali mogućnosti trgovaca u tom području da preko luka izvoze poljoprivredne kulture i proizvode na svetsko tržište.

Slika 1: Proizvodnja žita po ukrajinskim oblastima 2016–2020 prema USDA¹⁸

Ta se činjenica naročito loše odrazila na slabije razvijena tržišta. S preko 420.000 tona (mahom žita i sušenog graška), u 2020. godini Ukrajina je bila najviše rangirani snabdevač za Svetski program hrane Ujedinjenih nacija – najveće humanitarne organizacije koja pomaže delovima sveta pogođenim glađu.¹⁹ Imajući u vidu podatke poput tih, generalni sekretar Ujedinjenih nacija upozorio je da napad na Ukrajinu prei da milione ljudi iz slabije razvijenih zemalja suoči s višegodišnjim problemima u snabdevanju hranom, neuhranjenošću, masovnom gladi, pa i opštem nedostatku hrane.²⁰ Ekstremna epidemija gladi u Etiopiji, Keniji i Somaliji koja pogađa čak 23 miliona ljudi, pored katastrofalnih suša i posledica pandemije, umnogome je pogoršana, a verovatno i barem delimično uzrokovana drastično smanjenim izvozom iz Ukrajine i Rusije, koje su u mirnodopskim okolnostima obezbeđivale blizu 90%

¹⁸ Preuzeto sa: IPAD-FAS, Ukraine: Wheat Production, 2022, https://ipad.fas.usda.gov/rssiws/al/crop_production_maps/Ukraine/Ukraine_wheat.jpg, pristupljeno: 10.10.2022.

¹⁹ Dea Bankova, Prasanta Kumar Dutta, Michael Ovaska, The war in Ukraine is fuelling a global food crisis, 2022, <https://graphics.reuters.com/UKRAINE-CRISIS/FOOD/zjvqkgomjvx/>, pristupljeno: 12. 10. 2022.

²⁰ Ibid.

žitarica tom delu sveta, kao i s tim povezanim poskupljenjima žita za oko 20% (a pojedinih artikala i mnogo više od toga), i to u jednom od najsiriomašnjih područja sveta.²¹ Pet meseci nakon početka rata u Ukrajini, procenjivalo se da je u toj zemlji zadržano čak 22 miliona tona žitarica samo od prethodne godine, kao i milioni tona ovogodišnjih kultura, a ukrajinske vlasti čak su pokretale navode o masovnoj i nelegalnoj preprodaji njihovog žita od strane Rusije u trećim zemljama.²² Premda se nastojalo da problem bude ublažen izvozom ukrajinskih žitarica preko rumunske luke Konstance (preko milion tona u 2022. godini), putem Dunava i preko kopnenih prelaza, nije mogla da se pronađe bliža alternativa izvozu preko matičnih crnomorskih luka.²³ Imajući u vidu međunarodni značaj Ukrajine kao uzgajivača i izvoznika prehrambenih proizvoda, u narednom delu biće pružen osvrt na prvi institucionalni pokušaj da se adresira jedan aspekt rata u toj zemlji, i to kroz inicijativu za bezbedan transport žita i namirnica iz ukrajinskih luka pod okriljem Ujedinjenih nacija.

Značaj Istanbulske inicijative u pokretanju izvoza iz ukrajinskih luka

Dalje u tekstu analiziraćemo sadržaj Inicijative za bezbedni transport žita i namirnica iz ukrajinskih luka (dalje u tekstu: inicijativa, Istanbulska inicijativa), koja je uspostavljena između sukobljenih strana u drugoj polovini jula 2022, uz posredovanje Turske, a na predlog Ujedinjenih nacija.²⁴ Inicijativa se zasniva na međunarodnim aktima poput SOLAS (Međunarodne konvencije o zaštiti ljudskog života na moru) i ISPS, kojim se reguliše međunarodna bezbednost plovila i luka, a u cilju osiguranja bezbedne plovidbe radi izvoza žita, namirnica i đubriva iz luka Odesa, Černomorsk i Južni (st. 2–3). Aktom je prepoznata uloga Ujedinjenih nacija u osiguranju uslova za razmenu stavova o inicijativi i pomoći u pogledu primene odredbi (st. 4).

Prema odredbama te inicijative, sve uključene strane pružice bezbednosne garancije radi osiguranja plovidbe, pri čemu se predviđa uspostavljanje koordinacionog tela (Zajednički koordinacioni centar, ZKC), sastavljenog od predstavnika dve strane i Ujedinjenih nacija, a koje će biti zaduženo za nadzor i koordinisanje aktivnosti (odjeljak A). U tom smislu predviđa se zajednička odgovornost za sprovođenje tih aktivnosti unutar novostvorenog humanitarnog plovnog koridora. Inspekcijski

²¹ Jameel Observatory, Oxfam International, Save the Children International, A Dangerous Delay 2: The Cost of Inaction (Report), 2022.

²² Džo Brajan Harper, Ukrajinske žitarice zarobljene, a nova žetva počinje, 2022, <https://www.dw.com/sr/ukrajinske-%C5%BEitarice-zarobljene-a-nova-%C5%BEetva-po%C4%8Dinje/a-62454722>, pristupljeno: 17. 10. 2022.

²³ Ibid.

²⁴ Dalje u tekstu biće analizirane odredbe Istanbuskog akta, čiji je sadržaj dostupan na ovom linku: https://en.wikisource.org/wiki/Initiative_on_the_Safe_Transportation_of_Grain_and_Foodstuffs_from_Ukrainian_Ports

timovi, sačinjeni od strane predstavnika već navedenih aktera, proveravaće tovar i osoblje koje idu ka ukrajinskim lukama ili iz pravca ukrajinskih luka (odjeljak B). Već taj aspekt govori o jednoj nepovoljnoj situaciji, koja proističe iz činjenice da detaljan inspekcijski nadzor, naročito među nepoverljivim stranama u sukobu, iziskuje dosta vremena. Podvrgavanje mnogobrojnih plovila detaljnim proverama znači da izvoz ima ograničenu perspektivu, imajući u vidu resurse i vreme potrebno kako bi se svaki tovar verifikovao od svih nadležnih (međusobno nepoverljivih) strana.

Aktom se podvlači da sve aktivnosti u ukrajinskim teritorijalnim vodama spadaju u domen odgovornosti te zemlje, pri čemu se strane obavezuju da neće napadati trgovačka ni civilna plovila, niti lučke kapacitete obuhvaćene Inicijativom, a dodatno se predviđa mogućnost uklanjanja mina sukobljenih aktera radi osiguranja pristupa lukama (odjeljak C). Premda o segmentu uklanjanja mina nema mnogo pomena u javnim glasilima, nesumnjivo se radi o bitnoj stavci koja bi unapredila bezbednost plovidbe. Uopšteno gledano, bezbednost humanitarnog koridora od velikog je značaja za sve aktere, uključujući i osiguravače koji, s obzirom na mogućnosti pokrića kojima raspolažu, mogu da pruže doprinos u proceni rizika i unapređenju bezbednosti. U tom smislu, ekspertiza osiguravajućih društava može imati primenu i u širem, institucionalnom kontekstu, npr. u svojstvu savetodavca pri pravljenju i formulisanju različitih protokola i dokumenata poput onih povezanih sa istanbulskim aktom.

Za trgovačka plovila neophodna je prethodna registracija kod ZKC, a strane će usaglasiti i komunikaciono-operativni plan kako bi se izbegle dodatne nesuglasice, pri čemu će se vršiti daljinski nadzor prometa, uz zabranu bliskog prilaska vojnih plovila i drugih sličnih kapaciteta osim uz posebnu saglasnost ZKC (odjelci D-E). U slučaju nastupanja hitnih situacija ili odudaranja od pravila na plovilu unutar humanitarnog koridora, uz saglasnost ZKC i prema odredbama međunarodnih plovidbenih normi, biće pružena pomoć ugroženom plovilu ili sprovedena odgovarajuća inspekcija, zavisno od predmetne situacije (odjeljak F). Sva trgovačka plovila koja su obuhvaćena Istanbulskom inicijativom podležu proverama inspekcijskog tima u lukama koje odredi Turska u blizini moreuza (odjeljak G). Premda je provera tovara u humanitarnom smislu opravdana, pa i neophodna, s druge strane, taj aspekt može biti korišćen i kao argument neke od strana da uspore napuštanje crnomorskog područja, a samim tim i da otežaju i komplikuju ionako složen izvoz iz ukrajinskih luka. Drugim rečima, tehnički procesi mogu se koristiti za aktivnosti koje se pre mogu povezati sa (geo)politikom, što predstavlja jednu nepovoljnu manifestaciju ovog velikog sukoba.

U zaključnim klauzulama određuje se vremensko važenje akta (120 dana od potpisivanja od svih strana, uz automatsko produžavanje u istom trajanju osim u slučaju odluke neke od strana da se akt izmeni ili ukine – odeljak H), kao i aspekt odricanja odgovornosti Ujedinjenih nacija (odjeljak I). Akt je potpisan u Istanbulu

22. jula 2022. godine. Dokument identične sadržine, bez ukrajinskog predstavnika, potpisan je i s ruske strane.

U roku od nedelju dana po potpisivanju Akta, 29. jula, krenula su prva tri broda iz Černomorska i Odese ka Irskoj, Ujedinjenom Kraljevstvu i Turskoj sa ukupno 58.000 tona kukuruza – pri čemu se ukrajinska strana prvobitno držala pravila o tri plovila dnevno iz bezbednosnih razloga, da bi u roku od dva-tri dana već 68 brodova, sa 1,2 miliona tona tereta (uglavnom hrane) bilo na čekanju da prođe kroz humanitarni koridor.²⁵ Prema podacima EU, Ukrajina je pre rata izvezila oko 90% žitarica i uljarica preko crnomorskih luka, a 70 miliona tona tih kultura koje Ukrajina ima da ponudi ne može biti izvezeno takvim tempom, čak ni kroz teretne vagone ni rečne brodove kojih nema dovoljno.²⁶ U tom smislu, prevelika zavisnost Ukrajine od crnomorskih luka u kontekstu rata prerasla je u širi privredni, politički i humanitarni problem.

Mesec dana po postizanju sporazuma u Istanbulu – u drugom delu avgusta 2022. godine, stručnjaci su ocenili da izvoz loše funkcioniše, da je preskup zbog osiguravajućih zahteva, da se sporazum ne poštuje dovoljno (npr. region Odese granatiran je svega jedan dan po potpisivanju tog akta), a ukrajinske luke ukupno je napustilo samo tridesetak brodova sa oko 600.000 tona žitarica, što je tek delimično zadovoljilo zahteve svetskog tržišta.²⁷ Iz kompanije BPG „Šiping“, koja godinama organizuje kontejnerski prevoz do ratnih područja poput Jemena, navodi se da je tek manji broj brodova opremljen da posluje u opasnim regionima poput Odese, te da osiguravajuća premija zbog percepcije visokog rizika značajno povećava troškove u odnosu na druge zemlje i područja, što umanjuje njihovu međunarodnu konkurentnost.²⁸ „Kada je potpisan sporazum o žitaricama, osiguranja su očekivala premiju od 4% do 5 % vrednosti robe za sedam dana. Danas (mesec dana kasnije, prim. aut) to je 1–1,5 odsto, ali i to je ipak 200.000 do 270.000 dolara po brodu nedeljno“, izjavili su predstavnici te kompanije, a zbog mehanizma kontrole u turskim teritorijalnim vodama koji prolongira datume isporuka, prema njihovim procenama, troškovi tone tereta iz Odese i drugih ukrajinskih luka veći su za 25–35 dolara u poređenju sa rumunskim lukama.²⁹ Takvi pokazatelji ne samo da štete ukrajinskoj privredi koja je pogođena ratom, već nastavljaju da umanjuje dostupnost hrane u regionima koji su od nje izuzetno zavisni.

Otežani izvoz, pojačani rizici i poskupljenja destimulativno deluju na plasiranje ukrajinskih poljoprivrednih proizvoda na svetsko tržište. Pored toga, ima i navoda da Rusija potiskuje izvoz Ukrajine u nekim zemljama pomoću vlastitog

²⁵ Dijana Roščić (agencije), Dnevno samo tri broda sa ukrajinskim žitaricama, 2022, <https://www.dw.com/sr/dnevno-samo-tri-broda-sa-ukrajinskim-%C5%BEitaricama/a-62730340>, pristupljeno: 22. 9. 2022.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ojgen Tajze, Crno more: Ukrajinskog žita još uvek malo, po visokoj ceni, 2022, <https://www.dw.com/sr/crno-more-ukrajinskog-%C5%BEita-jo%C5%A1-uvek-malo-po-visokoj-ceni/a-62879578>, pristupljeno: 10. 9. 2022.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

izvoza.³⁰ Činjenica da se radi o kvarljivoj robi sa ograničenim rokom trajanja takođe otežava poziciju Ukrajine u pogledu mogućnosti da dosegne barem jedan veliki deo predratnog izvoza žitarica, kukuruza i drugih kultura i proizvoda. Imajući u vidu da su navedeni aspekti od bezmalo strateške važnosti za ukrajinsku privredu, situacija je utoliko više zabrinjavajuća, tim pre što se u trenutku pisanja ovih redova ne nazire opcija barem privremenog prekida ratnih aktivnosti.

Od postizanja sporazuma o izvozu žitarica do prve nedelje oktobra 2022. godine, ukrajinske luke izvezle su 6,4 miliona tona poljoprivrednih proizvoda, pri čemu je oko 150.000 tona pšenice u okviru Svetskog programa za hranu Ujedinjenih nacija iz Černomorska upućeno u Etiopiju (gde su katastrofalne suše pogodile veliki deo stanovništva), kao i u ratom pogođena područja poput Jemena i Avganistana.³¹ U tom smislu može se konstatovati da je došlo do određenog napretka u pogledu mogućnosti za plasiranje ukrajinskih poljoprivrednih proizvoda, pogotovo od drugog meseca po potpisivanju sporazuma naovamo. Međutim, treba napomenuti da je to i dalje ispod realnih kapaciteta, imajući u vidu ukrajinsku ponudu i mogućnost za izvoz.

Razloge za donekle poboljšane performanse izvoza treba tražiti u procedurama sprovođenja izvoza koje su uspostavljene od prve polovine avgusta naovamo. Prema jednoj od procedura, plovila koja izvoze ukrajinsko žito zaštićena su tampon pojasom od 10 nautičkih milja, što bi trebalo da ohrabri prevoznike i osiguravače da pojačaju svoje aktivnosti u ukrajinskim lukama.³² Londonske osiguravajuće kuće povezane s „Lojdom“ (Lloyd) poput „Askota“ (Ascot) osmislile su mehanizam za trgovce žitom kojim se pruža osiguravajuće pokriće od 50 miliona dolara po isporuci kroz humanitarni koridor, a i „Hiskoks“ (Hiscox) je najavio obrazovanje posebnog konzorcijuma koji bi se usmerio na osiguranje plovila unutar područja obuhvaćenog Istanbulskom inicijativom.³³ Postepeno uključivanje osiguravajućih društava u te aktivnosti može biti naznaka predvidivijeg snabdevanja ukrajinskim poljoprivrednim proizvodima na globalnom nivou, uprkos svim problemima i neizvesnostima koji se vezuju za fenomen rata i s njim povezanih rizika. Međutim, najava predsednika Rusije da će ta zemlja zatvoriti koridore za izvoz ukrajinskog žita ako se budu koristili za „terorističke napade“³⁴ obeshrabrujuća je ne samo za humanitarne aktivnosti već i za osiguravače plovila koji postepeno i oprezno razmatraju uslove za poslovanje

³⁰ Alexandra Prokopenko, Why Is Russia Jeopardizing the Ukraine Grain Deal?, 2022, <https://carnegieendowment.org/politika/87930>, pristupljeno: 11. 10. 2022.

³¹ Reuters, U.N. ship carrying Ukrainian wheat heads to Ethiopia, 2022, <https://www.reuters.com/world/africa/un-ship-carrying-ukrainian-wheat-heads-ethiopia-2022-10-07/>, pristupljeno: 1. 10. 2022.

³² Jonathan Saul, Michelle Nichols, Insurers Get Safety Assurances for Ships Exporting Ukraine Grain Through Black Sea, 2022, <https://www.insurancejournal.com/news/international/2022/08/09/679248.htm>, pristupljeno: 15. 10. 2022.

³³ Ibid.

³⁴ Beta, Putin: Koridori za izvoz ukrajinskog žita mogli bi da budu zatvoreni, <https://beta.rs/en/170113-putin-koridori-za-izvoz-ukrajinskog-zita-mogli-bi-da-budu-zatvoreni>, pristupljeno: 18. 10. 2022.

u nemirnim crnomorskim vodama. Poruku ruskog predsednika ne treba potceniti, tim pre što je usledila svega nekoliko nedelja pred novembarsko isticanje roka za (automatsko) obnavljanje funkcionisanja Istanbulske inicijative.

Pogoršanje problema gladi

Prema izveštaju rađenom za potrebe Svetske banke, poremećaji koji se mogu dovesti u vezu s ratom u Ukrajini a tiču se globalne trgovine i privrede zapažaju se na tržištu osnovnih proizvoda (pogotovo hrane i energenata), u okviru logističkih mreža, lanaca snabdevanja, stranih direktnih investicija (SDI) i posebnih sektora, što smanjuje obim svetske trgovine za 1%, obara globalni bruto društveni proizvod za 0,7%, s tim da ekonomski nerazvijenije zemlje mogu da očekuju oko 1% pada.³⁵ Radi se o značajno nepovoljnim geoekonomskim indikatorima. Nemogućnost ostvarivanja poljoprivredne proizvodnje u Ukrajini i njenog izvoza na svetsko tržište, kao posledica zauzimanja njenih teritorija i blokade ukrajinskih teritorijalnih voda, delimičan su uzrok spomenutih znakova recesije. Ukrajina je pre rata bila glavni izvoznik pšenice u zemlje u razvoju, a zaustavljanje izvoza naročito je pogodilo pojedine zemlje Afrike i Bliskog istoka.³⁶ Direktor Svetskog programa za hranu Ujedinjenih nacija izjavio je kako ne postoji sumnja da se hrana u različitim oblicima koristi kao oružje u ratnom sukobu, nadovezujući se na raniju izjavu da zatvorena luka u Odesi predstavlja „objavu rata svetskoj bezbednosti u snabdevanju hranom“ koja bi za ishod mogla da ima „glad, nemire i migracije u čitavom svetu“.³⁷

Prema godišnjem izveštaju naručenom od strane konsultantske kompanije u oblasti osiguranja „Willis Towers Watson“ (Willis Towers Watson, WTW), koji je izradila Oxford Analitika, 2022. godine su Kina, SAD, Ujedinjeno Kraljevstvo i Evropska unija prvi put među sedam zemalja/entiteta sa najvišim stepenom gubitaka usled političkih rizika, što se može prvenstveno povezati s posledicama trgovinskih sankcija Rusiji, Belorusiji, Kini itd.³⁸ Apsolutna većina ispitanika obuhvaćenih tim istraživanjem odgovorila je da je aspekt geopolitičkih rizika uključen u strategije poslovanja, pri čemu se naročito uočava rast pojedinih usluga u poslednjih nekoliko godina, gde 58% ispitanih koristi scenarije analize rizika (koji su namenjeni situacijama kad je percepcija nastupanja rizika povišena), a 48% osiguranje od političkih rizika (što predstavlja

³⁵ Ruta, Michele (editor), *The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment*. World Bank, Washington, 2022.

³⁶ Dijana Roščić (agencije), Dnevno samo tri broda sa ukrajinskim žitaricama, 2022, <https://www.dw.com/sr/dnevno-samo-tri-broda-sa-ukrajinskim-%C5%BEitaricama/a-62730340>, pristupljeno: 22. 9. 2022.

³⁷ Astrid Prange, Hrana je oružje u ratu u Ukrajini? 2022, <https://www.dw.com/sr/hrana-je-oru%C5%BE-je-u-ratu-u-ukrajini/a-61948085>, pristupljeno: 10. 10. 2022.

³⁸ Oxford Analytica, How are leading companies managing today's political risks? 2022 Survey and report, WTW, pp. 13-15.

skoro dvostruko veći broj u odnosu na 2019, kada je taj aspekt bio zastupljen sa 25%).³⁹ A kako ispitanici te studije posmatraju ratne okolnosti?

Zanimljivo je da ispitanici istraživanja koje je objavljeno u martu 2022. (kada je rat već bio počeo, nakon višemesečnog polemisanja o izvesnosti takvog čina) opasnost od ruskog napada nisu smatrali prioriternim rizikom, već naprotiv: taj je rizik najniže rangiran (prvi je npr. distanciranje od Kine), premda su oni ispitanici koji su visoko rangirali taj rizik smatrali da se radi o potencijalno velikom problemu, naročito za Evropu i njeno snabdevanje energentima, dok su se oni što ga nisu visoko rangirali verovatno rukovodili uverenjem da Rusija neće napasti, kao i činjenicom da je manje od 3% evropskih SDI ostvareno u Rusiji, te nije izazivalo značajnu zabrinutost.^{40 41}

Što se tiče međunarodnih odštetnih zahteva za osiguravače koji se odnose na rat u Ukrajini, dosadašnje procene štete polemišu o iznosima od nekoliko desetina milijardi dolara, pri čemu se među najveće odštetne zahteve ubrajaju oni u domenu avio-industrije i političkih rizika.⁴² Primera radi, sveobuhvatni ugovori o pokriću pri lizingu aviona (ratne klauzule i one koje pokrivaju sve vrste rizika) primenjive su na oko 400 komercijalnih letelica (vrednosti oko 10 milijardi dolara) koje su ruske avio-kompanije iznajmile pre rata, a koje su ostale u toj zemlji, pri čemu je kompanija „Er Lis Korp“ (Air Lease Corp) izjavila da otpisuje „zarobljene“ letelice u Rusiji u vrednosti od oko 800 miliona dolara, a da će naknadu tražiti od osiguravajućih kuća.⁴³ Pored toga, očekuje se i da će globalni osiguravači i reosiguravači veliki deo šteta koje se povezuju s političkim rizikom i nasilnim situacijama namirivati osiguranjem tovara i plovila; u maju 2022. preko stotinu brodova bilo je zarobljeno u ukrajinskim lukama, pri čemu opasnost ne preti samo od oštećenja ili uništenja kao posledica rata, već i zbog nemogućnosti pravilnog održavanja, odlaska posade i sl.⁴⁴ Nažalost, besperspektivnost završetka sukoba otežava stvari u smislu da će možda veliki deo zahteva na kraju imati za posledicu totalnu štetu. Premda je Istanbulska inicijativa barem preokrenula stagnaciju, treba imati u vidu da se ona odnosi samo na jedan (neokupirani) priobalni deo Ukrajine, a da je situacija u pogledu osiguravajuće delatnosti u drugim primorskim područjima još daleko neizvesnija i problematičnija, s obzirom na pokušaje njihovog pripajanja Rusiji, koji su izazvali široko međunarodno protivljenje.⁴⁵

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid, p. 17.

⁴¹ Za procene OECD u pogledu posledica dostupnosti žita iz Ukrajine i Rusije i cena prema modelu rizika pogledati: OECD, The impacts and policy implications of Russia's aggression against Ukraine on agricultural markets, 2022, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0030a4cd-en.pdf?expires=1666090734&id=id&accname=guest&checksum=3BB6513ADCAD07D2B71C7F7A05EF8A5F>, pristupljeno: 15. 10. 2022.

⁴² Allianz, Ukraine invasion: claims activity manageable, but uncertain, 2022, <https://www.agcs.allianz.com/news-and-insights/expert-risk-articles/claims-report-22-ukraine-invasion.html>, pristupljeno: 3. 10. 2022.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ UN News, Ukraine: UN General Assembly demands Russia reverse course on 'attempted illegal annexation', 2022, <https://news.un.org/en/story/2022/10/1129492>, pristupljeno: 13. 10. 2022.

Zaključak

Imajući u vidu njegove destruktivne posledice, intenzitet sukoba, pa i geografsku blizinu (u odnosu na položaj Srbije), rat u Ukrajini predstavlja multidimenzionalni rizik za osiguravajuću delatnost. Politički rizici ogledaju se u činjenici da uobičajene vladine garancije u okolnostima rata, sankcija i nemira nemaju garancijske mogućnosti koje se odnose na mirnodopski period. Rizici koji se povezuju s ratom u Ukrajini široki su i imaju široke međunarodne posledice. Gubici za osiguranje do sada su bili najviši u avio-industriji i osiguranju plovila, ali treba imati u vidu da se za mnoge oblasti, imajući u vidu aktuelnost sukoba, podaci ne mogu prikupiti, pa ne postoji kompletna slika. To se ne odnosi samo na mnoga razorena područja Ukrajine, već i na Rusiju koja je pod širokim međunarodnim ekonomskim embargom, zbog čega su mnogi projekti i aktivnosti morali da budu obustavljeni ili odloženi, a polise osiguranja poništene ili naplaćene u vidu totalne štete od reosiguravača.

Neposredna šteta prouzrokovana ratnim aktivnostima u sektoru poljoprivrede zaključno s junom 2022. godine procenjena je na oko 4,3 milijarde dolara, a do trenutka pisanja ovih redova dosta je veća od toga, pri čemu naročito zabrinjava činjenica da bez povraćaja zauzetih područja i imovine ta zemlja ne može ni da računa na povratak na mirnodopske iznose osim ukoliko se poljoprivredna proizvodnja značajno ne unapredi u neokupiranim delovima zemlje.⁴⁶ Višemesečno blokiranje izvoza iz ukrajinskih luka doprinelo je poremećajima u pogledu cena poljoprivrednih proizvoda, ali i njihove dostupnosti u regionima koji su izuzetno zavisni od tih kanala snabdevanja. Istočnoafrička epidemija gladi, izazvana katastrofalnim sušama u tom regionu, dodatno je pogoršana nedostupnošću i visokim cenama ukrajinskih poljoprivrednih proizvoda. To predstavlja samo jedan dokaz da se radi o globalno nepovoljnom događaju.

Uspostavljanje humanitarnog pojasa za izvoz ukrajinskih žitarica na osnovu odredbi Istanbulske inicijative barem je delimično doprinelo ublažavanju nestašice i rasta cena poljoprivrednih proizvoda na međunarodnom tržištu. Očuvanje bezbednosti i funkcionalnosti tog koridora, pored očiglednog značaja za ukrajinsku privredu, predstavlja i interes osiguravača spremnih da se angažuju u tom turbulentnom području. Nažalost, imajući u vidu promenljiv tok rata, perspektiva očuvanja tog plovnog puta daleko je od predvidive, a da stvar bude komplikovanija, veći deo ostatka ukrajinskog priobalja zauzela je Rusija. U tom smislu, izgledi za povećanje izvoza kroz ukrajinske luke, što je od suštinske važnosti za Ukrajinu kao poljoprivrednu silu, u ovom trenutku deluje kao daleki i neizvestan cilj, što ima značajne, i trajne nepovoljne posledice ne samo po Ukrajinu već i za brojne druge zemlje

⁴⁶ OECD, The impacts and policy implications of Russia's aggression against Ukraine on agricultural markets, 2022, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0030a4cd-en.pdf?expires=1666090734&id=id&accname=guest&checksum=3BB6513ADCAD07D2B71C7F7A05EF8A5F>, pristupljeno: 15. 10. 2022.

i regione. Međutim, sektor poljoprivrede samo je jedan od mnogih koji je posredno i neposredno pogođen ratnim razaranja, a besperspektivnost završetka sukoba nastaviće da se manifestuje u uvećanju šteta, što će nesporno nastaviti da pogađa i svetsko osiguranje.

Literatura

- Allianz, Ukraine invasion: claims activity manageable, but uncertain, 2022, <https://www.agcs.allianz.com/news-and-insights/expert-risk-articles/claims-report-22-ukraine-invasion.html>, pristupljeno: 3.10.2022.
- Bankova Dea, Kumar Dutta Prasanta, Ovaska Michael, The war in Ukraine is fuelling a global food crisis, 2022, <https://graphics.reuters.com/UKRAINE-CRISIS/FOOD/zjvqkgomjvx/> pristupljeno: 12.10.2022.
- Beta, Putin: Koridori za izvoz ukrajinskog žita mogli bi da budu zatvoreni, <https://beta.rs/en/170113-putin-koridori-za-izvoz-ukrajinskog-zita-mogli-bi-da-budu-zatvoreni>, pristupljeno: 18.10.2022.
- EEAS, Europe in the Interregnum: our geopolitical awakening after Ukraine, 2022, https://www.eeas.europa.eu/eeas/europe-interregnum-our-geopolitical-awakening-after-ukraine_en, pristupljeno: 6.10.2022
- European Commission, Russia's war on Ukraine: EU adopts sixth package of sanctions against Russia, 2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2802, pristupljeno: 22.9.2022.
- Foreign Agricultural Service of the US Department of Agriculture, Ukraine Agricultural Production and Trade, 2022, <https://www.fas.usda.gov/sites/default/files/2022-05/Ukraine-Factsheet.pdf>, pristupljeno: 1.10.2022, str. 1-2.
- Funk Gruppe, The economic impact of war in Ukraine, 2022, <https://www.funk-gruppe.de/en/corporate-blog/international/conflict-in-ukraine>, pristupljeno: 24.9.2022.
- Glauben Thomas, Svanidze Miranda, Götz Linde, Prehn Sören, Jamali Jaghdani Tinoush, Đurić Ivan, Lena Kuhn, "The War in Ukraine, Agricultural Trade and Risks to Global Food Security", *Intereconomics* 57(3)/ 2022, p. 157.
- Harper Džo Brajan, Ukrajinske žitarice zarobljene, a nova žetva počinje, 2022, <https://www.dw.com/sr/ukrajinske-%C5%BEitarice-zarobljene-a-nova-%C5%BEetva-po%C4%8Dinje/a-62454722>, pristupljeno: 17.10.2022.
- IPAD-FAS, Ukraine: Wheat Production, 2022, https://ipad.fas.usda.gov/rssiws/al/crop_production_maps/Ukraine/Ukraine_wheat.jpg, pristupljeno: 10.10.2022.
- Jameel Observatory, Oxfam International, Save the Children International, A Dangerous Delay 2: The Cost of Inaction (Report), 2022.

- Klement Joachim, The Russia–Ukraine War and Other Geopolitical Risks, 2022, <https://blogs.cfainstitute.org/investor/2022/03/18/the-russia-ukraine-war-and-other-geopolitical-risks/>, pristupljeno: 15.10.2022.
- Live Ukraine Map, 2022, <https://liveuamap.com/>, pristupljeno: 2.10.2022.
- MarshMcLennan, Russia-Ukraine conflict: Overview of risk considerations, 2022, <https://www.marsh.com/nl/en/risks/geopolitical-risk-russia-ukraine-conflict/insights/russia-ukraine-conflict-overview-of-risk-considerations.html>, pristupljeno: 2.10.2022.
- OECD, The impacts and policy implications of Russia’s aggression against Ukraine on agricultural markets, 2022, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0030a4cd-en.pdf?expires=1666090734&id=id&accname=guest&checksum=3BB6513ADCAD07D2B71C7F7A05EF8A5F>, pristupljeno: 15.10.2022.
- Oxford Analytica, How are leading companies managing today’s political risks? 2022 Survey and report, WTW.
- Parker Jessica, Inwood Joe, Rosenberg Steve, EU awards Ukraine and Moldova candidate status, 2022, <https://www.bbc.com/news/world-europe-61891467>, pristupljeno: 1.10.2022.
- Petrović Miloš, “European Union and Ukraine: the strategic partnership leading to (some)where?”, *Međunarodni problemi* LXXIV 1/2022, pp. 75–101.
- Petrović Miloš, “Osvrt na pojedine delove Uredbe Saveta Evropske unije 22/879”, *Tokovi osiguranja* 2/2022.
- Prange Astrid, Hrana je oružje u ratu u Ukrajini? 2022, <https://www.dw.com/sr/hrana-je-oru%C5%BEje-u-ratu-u-ukrajini/a-61948085>, pristupljeno: 10.10.2022.
- Prokopenko Alexandra, Why Is Russia Jeopardizing the Ukraine Grain Deal?, 2022, <https://carnegieendowment.org/politika/87930>, pristupljeno: 11.10.2022.
- Reuters, U.N. ship carrying Ukrainian wheat heads to Ethiopia, 2022, <https://www.reuters.com/world/africa/un-ship-carrying-ukrainian-wheat-heads-ethiopia-2022-10-07/>, pristupljeno: 1.10.2022.
- Rošćić Dijana (agencije), Dnevno samo tri broda sa ukrajinskim žitaricama, 2022, <https://www.dw.com/sr/dnevno-samo-tri-broda-sa-ukrajinskim-%C5%BEitaricama/a-62730340>, pristupljeno: 22.9.2022.
- Ruta, Michele (editor), *The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment*. World Bank, Washington, 2022.
- Saul Jonathan, Nichols Michelle, Insurers Get Safety Assurances for Ships Exporting Ukraine Grain Through Black Sea, 2022, <https://www.insurancejournal.com/news/international/2022/08/09/679248.htm>, pristupljeno: 15.10.2022.

- Tajze Ojgen, Crno more: Ukrajinskog žita još uvek malo, po visokoj ceni, 2022, <https://www.dw.com/sr/crno-more-ukrajinskog-%C5%BEita-jo-%C5%A1-uvek-malo-po-visokoj-ceni/a-62879578>, pristupljeno: 10.9.2022.
- UN News, Ukraine: UN General Assembly demands Russia reverse course on 'attempted illegal annexation', 2022, <https://news.un.org/en/story/2022/10/1129492>, pristupljeno: 13.10.2022.
- Vierlinger Julian, UN: Ukraine refugee crisis is Europe's biggest since WWII, 2022, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/un-ukraine-refugee-crisis-is-europes-biggest-since-wwii/>, pristupljeno: 20.9.2022.
- Wihtol Robert, From the bookshelf: 'The economic weapon: the rise of sanctions as a tool of modern war', 2022, <https://www.aspistrategist.org.au/from-the-bookshelf-the-economic-weapon-the-rise-of-sanctions-as-a-tool-of-modern-war/>, pristupljeno: 20.9.2022.
- Wikisource, Initiative on the safe transportation of grain and foodstuffs from Ukrainian ports, 2022, https://en.wikisource.org/wiki/Initiative_on_the_Safe_Transportation_of_Grain_and_Foodstuffs_from_Ukrainian_Ports, pristupljeno: 18.10.2022.